

Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec*

MARTIN HÁJEK**

Fakulta sociálních věd UK, Praha

MARTIN HAVLÍK**

Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha a Fakulta sociálních věd UK, Praha

JIŘÍ NEKVAPIL**

Filozofická fakulta UK, Praha

Narrative Analysis in Sociological Research: Main Approaches and a Unifying Frame

Abstract: Against the backdrop of the current popularity of the concept of narrative in the social sciences the authors analyse the uses of narrative analysis in empirical social research and provide a unifying frame based on Paul Ricoeur's notion of narrative *mimesis*. To begin they situate 'narrative' in the context of the social research tradition. Using both a simple and an elaborated definition of narrative they outline the main approaches to narrative analysis relevant to sociology and categorize them as structuralist, hermeneutic, or interactionist. The crux of the article is a discussion of Ricoeur's integrative model of narrative as threefold *mimesis* and its proposed methodological application in sociological narrative research. The authors argue that Ricoeur's model obviates undesirable analytical simplifications and encourages research that captures all the substantial aspects of narrative, including the producer (the narrator) and the recipient (the listener or reader).

Keywords: narrative analysis, qualitative methodology, Ricoeur, *mimesis*, structuralism, hermeneutics, interactionism

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2012, Vol. 48, No. 2: 199–223

* Tento článek vznikl v rámci řešení výzkumného projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky (P404/10/0790) a projektu Centrum pro výzkum kolektivní paměti (UNCE 204007). Děkujeme Elišce Ripkové za rešeršní pomoc a dvěma anonymním recenzentům za podnětné kritické připomínky.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Martin Hájek, Ph.D., Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, e-mail: hajek@fsv.cuni.cz, nebo Mgr. Martin Havlík, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Letenská 4, 118 51 Praha 1, e-mail: havlik@ujc.cas.cz, nebo doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc., Filozofická fakulta UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: jiri.nekvapil@ff.cuni.cz.

Úvod

Narativy neboli vyprávění tvoří součást sociologie od jejích počátků v podobě předmětu zkoumání i způsobu odborného referování o společnosti. V prvním případě je to proto, že žádná společnost nemůže existovat bez narativů, ať už jde o všudypřítomná situační vyprávění o skutečnostech každodenního života nebo o mýty a jiná „velká vyprávění“, která poskytují členům společnosti rámec pro porozumění světu, ve kterém žijí [Polkinghorne 1988: 14n]. V druhém případě, tj. sociologickém referování o světě, můžeme o sociologii mluvit jako o „třetí kultuře“ oscilující mezi vědou a literaturou, explanačními a hermeneutickými přístupy [Lepenes 1985], ale prakticky vždy konstruující nějaký příběh o společnosti. Snaha o získání vědeckého statusu sociologie vedla v minulosti k tomu, že vyprávění byla všeobecně považována za nevěrohodný zdroj informací o sociálním světě, nevhodný pro standardní vědecké měření [Ewick, Silbey 1995: 197–198].

V sociologii však existuje tradice, která přisuzuje vyprávění příběhů velký význam. Je to tradice zaměřená na člověka jako jedináci subjekt sociálního dění, na jeho autentické vyjádření a na metodologický naturalismus, tedy na snahu postihnout předmět studia v jeho přirozeném sociálním kontextu [viz např. Schwartz, Jacobs 1979; Lamnek 1988]. Tato tradice byla dlouho rozvíjena v kontextu biografického zkoumání (např. autobiografie Wladka v *Polském sedlákově* Thomase a Znanieckého [Thomas, Znaniecki 1919]) a v případových studiích představitelů subkultur (*Jack Roller* [Shaw 1930], *The Unadjusted Girl* [Thomas 1923] a další méně známé) s cílem popsat a pochopit genezi a pravidla těchto nově vznikajících společenských světů, stojících víceméně mimo řád většinové společnosti (imigrantské komunity, chudinské čtvrti, transsexuálové, postižení, delikventi...). Prostřednictvím těchto studií se vyprávění ustavilo jako legitimní druh sociologických dat [pro kritickou diskusi viz Denzin 1989: 37]. Právě důraz na procesualitu, na životní události líčené jako sled proměn vytvářejících specifickou, narativně konstituovanou životní „kariéru“ nebo „dráhu“ jedince ve společnosti umožnil pochopit to, co bylo do té doby nazíráno jen jako nelogické, deviantní, asociální jednání [Plummer 1983; Lamnek 1979]. Na výzkumy chicagské školy z počátků 20. století navazují v 60. a 70. letech narativně biograficky orientované výzkumy Oscara Lewise (*The Children of Sanchez* [Lewis 1961], *La Vida* [Lewis 1966]) a Roberta Bogdana (*Being Different* [Bogdan 1974]). Celá tato tradice (od Thomase a Znanieckého až k Bogdanovi) vycházela z realistického (reprezentačního) přístupu k vyprávění; vyprávění a zvláště biografické vyprávění v ní poskytovalo specifický klíč ke zpřítomnění a objasnění sociálního dění, nicméně samo jako diskurzivní struktura a situovaná praktika stálo do velké míry *mimo* toto dění.

Zhruba v 70. letech se perspektiva pohledu mění v tom směru, že na vyprávění přestává být nahlíženo pouze jako na popis dění, ale rovněž, a lze říci i přednostně, jako na přímou součást sociálního dění a jeho významnou organizující sílu [Hyvärinen 2006: 21; Spector-Mersel 2010]. Inspirací pro toto uchopení jazyka, resp. řeči jako sociálních fenoménů byly na jedné straně Wittgensteinovy úvahy o „jazykových hrách“ a na ně navazující teorie mluvních aktů (J. Austin), na druhé

straně Foucaultova teorie diskurzu jako sociální organizace vypovídání v určité oblasti sociálního dění. Vyprávění (narativ) má v rámci uvedeného zaměření na jazyk a vypovídání významné postavení vzhledem k jeho schopnosti diskurzivně ztvárňovat sociální dění, zejména jeho diachronní aspekt: „čas [se] stává časem lidským, jen pokud je artikulován narativním způsobem“ [Ricoeur 2000: 88]. Např. jen těžko si představíme národní hnutí, které by se neopíralo o institucionalizované vyprávění o zrodu národa, nebo rodinné či přátelské posezení, při kterém by se nevyprávěly příběhy se vztahem k identitě jednotlivých mluvčích i celé skupiny. Analýza vyprávění tak slibuje, že umožní odhalit způsoby (strategie, mechanismy apod.), jakými vzniká a přetrvává sociální svět, ve kterém žijeme.

V důsledku popsaného narativního obratu ve společenských vědách¹ si stále více badatelů osvojovalo názor, že analýza vyprávění je prostředkem přinášejícím sociologické porozumění. Projevilo se to zejména v množství studií, které se na toto téma objevují. Nicméně, jak podotýkají Atkinson a Delamont [Atkinson, Delamont 2006], velká obliba sběru a analýz vyprávění v sociologickém výzkumu, zejména kvalitativním, nemusí nutně znamenat, že se toto metodologické pole rovněž náležitě vnitřně rozvíjí a zdokonaluje. Naopak, pojmy narativita, narativ, narativní se staly v současnosti natolik amorfními [Hyvärinen 2006: 32], že leckdy fungují jako jednoduché ospravedlnění pro přístup „všechno je dobré“ (*anything goes*) ke kvalitativním datům všeho druhu. To ovšem nepovažujeme za žádoucí, protože se tím ztrácí analytická síla konceptu, a vymezení narativů považujeme za první z cílů tohoto článku.

Co jsou to narativy?

Na nejobecnější úrovni můžeme vyprávění popsat jako specifický proces verbální komunikace, ve kterém spolu interagují nejméně dva sociální aktéři: vypravěč a posluchač/adresát. Jen obtížně lze uvažovat o vyprávění bez vypravěče, podobně jako bez posluchače. Toto základní schéma nabývá rozmanitých podob, a to jak na straně vypravěče (který může, ale nemusí být současně autorem vyprávění), tak na straně posluchače (který může být přímým posluchačem, nebo jen čtenářem).² Živá vyprávění, např. biografická nebo běžné každodenní vyprávění příhod, se utvářejí v závislosti na bezprostředních reakcích posluchače/ů, ať už verbálních nebo neverbálních; jakmile jsou zaznamenána a poslouchána nebo čtena ze záznamu, komunikační aktivita náleží už jen posluchači, resp. čtenáři, který si na základě situačního kontextu a záznamu vyprávění vytváří představu vypravěče. A naopak, pokud vypravěč své vyprávění píše nebo namlouvá (např.

¹ V různých sociálněvědních disciplínách, vědeckých kontextech a tradicích však probíhal tento obrat různě, jak z hlediska času, tak z hlediska šíře a významu.

² Limitním případem je vypravěč vyprávějící příběh sám sobě, což je praxe – věříme-li Meadově myšlence, že myšlení je forma vnitřního rozhovoru [Mead 1934: 141] – velmi častá, nicméně ze sociologického pohledu jen obtížně empiricky uchopitelná.

spisovatel nebo pacient), obvykle mívá představu budoucího čtenáře/posluchače a podle ní své vyprávění formuje (tzv. *recipient design*). Na této obecné úrovni bychom mohli většinu jazykových výpovědí vyskytujících se v sociálním kontextu považovat za druh vyprávění, ale jak píše naratolog Gerald Prince, „je-li pravdou, že ‚všechno‘ je narativ, pak možná také platí, že ‚všechno‘ nemá stejnou míru narativity“ [Prince 2009: 42]. Při hledání toho, čím je narativ charakteristický, a zda tyto charakteristiky mohou mít nějakou sociologicky relevantní interpretaci, musíme zamířit do oblasti lingvistiky, sociolingvistiky, literární teorie, naratologie a sémiotiky, které se vyprávěním věnují už dlouho.

Minimální definice narativu

Při hledání základní, generické definice vyprávění můžeme začít už u Aristotela, který ve své *Poetice*, byť se v ní věnuje povaze řeckého básnického umění, zejména tragédii, a nikoli vyprávění obecně, chápe vyprávění jako reprezentaci řady po sobě jdoucích událostí. Základem tragédie je podle něj děj (MYTHOS), který je napodobením (MIMÉISIS) činů nějakých jednajících osob. Podle těchto činů pak činí čtenář/posluchač úsudky o povaze jednajících osob. Děj musí mít určitý rozsah a určitou strukturaci (začátek, prostředek, konec), musí být úplný a ucelený. Dobře sestavený děj nezačíná a nekončí kdekoli, ale jeho jednotlivé části mají respektovat princip pravděpodobnosti nebo nutnosti výskytu v realitě [Aristotelés 1993: 15–19]. Také moderní naratologie vyzdvihuje přítomnost příběhu coby klíčový rys vyprávění – vyprávění (*narrative*) a příběh – tj. řada událostí (*story*), jdou ruku v ruce [Franzosi 2010: 12]. Nicméně pro vznik narativní struktury nestačí, aby sdělované události byly řazeny za sebou, musí být i kauzálně propojené. Řekneme-li, král zemřel a pak zemřela královna, jde o pouhý popis, kroniku. Vyprávění se v zásadě objevuje až s fabulí, tedy s dodáním kauzálních souvislostí mezi událostmi: král zemřel, a poté žalem zemřela královna [Forster, cit. podle Chatman 2008: 46]. Jak však upozorňují Rimmon-Kenan [1983], Chatman [2008], Eco [2010] a další, explicitního vysvětlování kauzálních vztahů mezi popisovanými událostmi není vždy třeba, protože lidská mysl si chybějící kauzální spojení ve vyprávění sama doplňuje a takové souvislosti mezi popisovanými událostmi „přirozeně“ předpokládá. Eco reformuluje aristotelovské požadavky na vyprávění do dvou základních: řady změn situovaných v čase, které směřují ke konečnému výsledku (přičemž příčiny změn není třeba za každou cenu specifikovat), a identifikace konatele (nesejde na tom, je-li to člověk, či není) [Eco 2010: 133].

Rozvinutá definice narativu

Aristotelova minimální definice vyprávění ho sice pomáhá odlišit od jiných jazykových sdělení, ale už není schopna poskytnout dostatečný konceptuální aparát pro jeho analýzu. Rozvoj moderní naratologie je proto těsně spjat s prací na roz-

vinuté definici vyprávění, která by analyticky postihovala maximum jeho aspektů. Ve strukturalistickém pojetí, které v naratologii dominovalo a dominuje, je za základní vnitřní dualitu považováno rozlišení *příběhu* a *diskurzu* (analogicky *fabule* a *syžetu* v terminologii ruských formalistů). Ve vyprávění je příběh tvořen událostmi, které spolu souvisejí a jsou v něm smysluplně organizovány, a existenty [Chatman 2008: 18], mezi které bývají řazeny jednající postavy a aspekty prostředí, ve kterém se dění odehrává. Jestliže příběh je to, co je vyprávěno, pak diskurz ve strukturalistickém pojetí znamená způsob vyprávění: diskurz určuje posloupnost aktuálně vyprávěných událostí, tj. vztah času příběhu a času vyprávění, a výběr toho, co bude ve vyprávění vyjádřeno otevřeně a co zůstane v implicitní rovině [srov. Chatman 2008: 18–35]. Podívejme se například na část vyprávění z úvodního Prohlášení Ústavy ČSSR z roku 1960: „Náš pracující lid se tak nejprve zbavil cizáckého panství, a poté i kapitalistického vykořisťování a stal se hospodářem své země.“ V tomto vyprávění je pomocí tří událostí (dvou zbavení se a jednoho stání se) líčen příběh „jednající postavy“, pracujícího lidu, který se postupně ocitá v různém prostředí (německá okupace, poválečný kapitalismus a socialismus). Diskurz vyprávění se projevuje jednak v hlase aktuálního vypravěče, kterým však není pracující lid, aktér příběhu, ale někdo jiný, blíže nespecifikovaný, a jednak ve výběru určitých událostí, které jsou ve vyprávění explicitně vyjádřeny (okupace atd.), zatímco jiné události, které příběh pracujícího lidu také obsahuje (např. volby roku 1946), vyjádřeny nejsou. Dualita příběhu a diskurzu jako základní struktura vyprávění byla naratology dále rozpracovávána [viz Chatman 2008] a tyto koncepce umožňují nejen rozpoznat narativní struktury v mluvené komunikaci a v textech, ale pomocí výše uvedených a dalších kategorií přinést významná zjištění o jejich funkci ve vyprávění.

Co lze zkoumáním narativů zjistit o sociálním dění – základní přístupy

Z úvodního přehledu vyplývá, že představa toho, co lze studiem vyprávění zjistit o sociálním dění, se v průběhu minulého století proměnila. Jestliže byl na počátku narativ pojmán především jako verbalizovaný záznam životní zkušenosti jedince nebo kolektivity, tak společenskovědní obrat k jazyku rozšířil pozornost i na jeho aktérský rozměr, tzn. na to, jak prostřednictvím narativního ztvárnění sociálního dění aktéři, ať už individuální nebo kolektivní, ve společnosti jednají. Pro účely tohoto článku se pokusíme podat stručný přehled využívání narativů ve společenských vědách, zejména sociologii. Navazujeme tak na již existující členění různých přístupů k analýze vyprávění [např. Lieblich et al. 1998; Cortazzi 1993; Elliot 2005; Hänninen 2004; Andrews et al. 2008], z nichž nejbližší je nám přístup naznačený u Mishlera [Mishler 1986: 74; srov. též Squire 2008a], který vychází z jednotlivých dimenzí sémiotiky. Podle Mishlera se každý výzkum vyprávění musí zabývat trojicí sémiotických témat: narativní syntaxí (skladbou vyprávění), narativní sémantikou (obsahy vyprávění) a narativní pragmatikou (interakčním

kontextem vyprávění). Pro sociologicky informovaného čtenáře jsme toto schéma adaptovali, a rozlišujeme tak strukturalistický, hermeneutický a interakcionistický přístup k vyprávění.

Strukturalistický přístup

Klasický strukturalisticky orientovaný přístup k vyprávěním představuje Proppova analýza pohádek [Propp (1926) 1999]. Propp ukázal, že ruské čarodějné pohádky mají základní neměnnou strukturu, která sestává z tří desítek typických akcí (které nazýval funkce, např. porušení zákazu) a ze sedmi typických postav (nazýval je role, např. hrdina, dárcce). Analýza vyprávění podle něj spočívá v odhalení této funkční struktury, resp. její aktuální konfigurace. Greimas [1966] se pokusil zredukovat uvedených 31 pohádkových funkcí na 5 elementárních (porušení rovnováhy, příchod hrdiny, zkouška hrdiny, vykonaný úkol a návrat rovnováhy) a schéma aplikoval na mýty všeobecně [viz též Kabele 1998: 311]. Jiný významný strukturalista, T. Todorov, analyzoval vyprávění obsažená v Boccacciově *Dekameronu* a odhalil v nich abstraktní, všeobecně platnou „gramatiku vyprávění“ [srov. Todorov 2000]. Základní, dále neredukovatelné strukturní jednotky vyprávění jsou podle něj výroky (tzv. narativní věty) sestávající ze tří slovních druhů: vlastní jméno (vyjadřuje aktéra), přídavné jméno (vyjadřuje stavy či vlastnosti) nebo sloveso (vyjadřuje děj), přičemž přídavné jméno, resp. sloveso jsou dvěma možnými typy narativního přísudku, např. „Agnes byla nemocná.“, resp. „Agnes se uzdravila.“ Narativní věty se řadí do sekvencí, z nichž lze vystavět úplný a nezávislý příběh.

V uvedených případech – platí to však pro strukturální analýzu vyprávění obecně – se autoři snažili dokázat, že všechna vyprávění obsahují obecné struktury postav a událostí (jakousi narativní gramatiku), které nabývají specifických konfigurací podle toho, o jaké vyprávění jde. Posluchači pak na vyprávění oceňují právě tu skutečnost, že mohou odhadovat (mít realistická očekávání), jak bude příběh probíhat (např. souboj dobra se zlem) a jak dopadne (nakonec zpravidla dobro zvítězí nad zlem), ale nevědí, jak konkrétně se bude příběh odehrávat a jak konkrétně dopadne. K tomu, aby vyprávění byla stále napínavá, i když s předem očekávaným koncem, slouží vypravěčům různé prostředky; tyto „gramatické“ nástroje strukturální analýza objasňuje. Analýza narativní gramatiky tak neodkrývá struktury, které jsou pro čtenáře ve vyprávění neznámé, nepodobá se mikroskopu poskytujícímu pohled na struktury neviditelné pouhým okem – čtenáři nebo posluchači strukturu příběhu intuitivně znají, díky ní vyprávění rozumějí a na příběhu ji oceňují. Co analýza gramatiky vyprávění provádí, je to, že objasňuje variabilitu, způsob a pravidla fungování těchto struktur [Chatman 2008: 95–96].

Jiný pokus o nalezení invariantní struktury vyprávění, stále v duchu strukturalistického uvažování, je studie Labova a Waletzkého [1967] zabývající se vyprávěními životních zkušeností Afroameričanů z newyorského Harlemu. Na

rozdíl od předešlých příkladů pracujících s krásnou nebo lidovou literaturou, Labov s Waletzky mluvená vyprávění o osobních zkušenostech, která vznikla na jejich podnět při výzkumu harlemské afroamerické hovorové angličtiny. V jejich modelu [Labov, Waletzky 1967; Labov 1972] má rozvinutý narativ tyto po sobě jdoucí segmenty: abstrakt, který uvádí do děje; orientaci, ve které vypravěč sděluje posluchači kde, kdy a komu se líčená událost stala; komplikaci, která dramatizuje děj a přivádí do příběhu moment překvapení; evaluaci, ve které vypravěč hodnotí význam líčené události ze svého stanoviska; výsledek, resp. vyřešení, které shrnuje, co se vlastně stalo; a kódu, jež uzavírá vyprávění a propojuje narativ s aktuální přítomností. Příkladem může být toto vyprávění: „Dostat se tam bylo hrozný. (abstrakt) Vyšel jsem o hodinu dřív, protože bydlím jen pár mil odtud. (orientace) Na zastávce jsem ale stál snad celou věčnost, a když přijel první autobus, byl tak plnej, že jsem musel čekat dvacet minut na další. (komplikace) Začal jsem mít strach, že přijedu a vy už budete pryč. (evaluace). Nakonec jsem to ale stihnul. (vyřešení) Teď už budu vědět, že když se budeme mět tady setkat, musím vyjít dřív. (kóda)“ [cit. podle Squire 2008a: 10–11].

Ne všechny části vyprávění jsou pro příběh stejnou měrou konstitutivní; klíčová je v tomto ohledu komplikace (zápletko), bez které by příběh nebyl úplný. Tento Labovův/Waletzkého model zahrnuje, na rozdíl od klasických strukturalistických koncepcí, výslovně také hodnotící stanovisko vypravěče vzhledem k líčené události (evaluaci); vyprávění má podle těchto autorů jak referenční, tak i evaluační funkci: „evaluační funkce vyžaduje transformaci primární sekvence, založené na vztahu a-pak-b, do komplexnější normální formy vyprávění, prezentovaného vypravěčem“. [Labov, Waletzky 1967: 41]

Strukturalistický přístup má v kontextu sociálněvědního výzkumu narativů řadu nesporných výhod. Je založen na studiu velkých korpusů textů a jeho modely jsou systematické a dobře formalizovatelné. Příkladem může být výzkum učitelů a učitelek britských základních škol, při kterém bylo získáno 961 narativů vztahujících se k jejich učitelské praxi [Cortazzi 1993]. Narativní analýza vycházela z Labovova/Waletzkého modelu, přičemž hlavní pozornost autor věnoval evaluačnímu segmentu vyprávění, ve kterém hledal charakteristické typy kulturních perspektiv učitelů [Cortazzi 1993: 120]. Jiným příkladem sociologického využití strukturalního přístupu je Franzosiho metoda tzv. gramatiky příběhů (*story grammar*) [Franzosi 2004]. Autor analyzoval necelý tisíc novinových článků referujících o dělnických protestech a fašistických potyčkách v Itálii v letech 1921–1922: v každé větě týkající se sledovaných událostí identifikoval subjekt jednání (S), akci (A) a objekt jednání (O), tj. tzv. sémantický triplet; např. fašisté (S) zmlátili (A) dva dělníky (O). Takto vytvořená databáze charakteristik událostí umožnila rozmanité analýzy povahy a dynamiky italského dělnického a fašistického hnutí ve sledovaném období [Franzosi 1997]. Nevýhodou strukturalistického přístupu je ovšem to, že ignoruje kontextové aspekty vyprávění, okolnosti jeho vznikání včetně probíhající recepce posluchači/čtenáři. V případě Franzosiho analýz lze namítnout, že novinové články rozložené do sémantických tripletů nejsou věr-

nou reprezentací událostí, o kterých pojednávají. Autoři článků mohli sami projít v uvedených letech proměnou vnímání událostí, které okolo nich probíhaly, což se mohlo odrazit v tom, jak o událostech psali. Za druhé, strukturalistický přístup předpokládá, že všichni čtenáři rozumí vyprávění víceméně stejně, a vyprávění lze proto interpretovat „objektivně“ nebo „průměrně správně“, tj. dekontextualizovaně (zásadní kritiku z pozice interakcionismu viz u Schegloffa [1997]; srovnej i Fischer-Rosenthal, Rosenthal [2001] a náš výklad níže).

Hermeneutický přístup

Na rozdíl od strukturalismu, který hledá ve vyprávěních konstitutivní invariancy, hermeneutický přístup usiluje o interpretaci vyprávění, tzn. odhalení významu, který do něj byl vyprávěčem vložen. Činí tak proto, že vyprávění považuje za způsob, jakým lze explicitně vyjádřit implicitní významy lidského života [Widdershoven 1993: 2]. P. Ricoeur, jeden z nejvýznačnějších představitelů hermeneutického přístupu k vyprávění, vytýká Proppovi (a potažmo Greimasovi a celému strukturalistickému přístupu), že transformací vyprávění do segmentů, funkcí a rolí, tedy transformací, která vytváří prototypické/archetypální narativy, nahrazuje původní, lidskou zkušenost ztělesňující kulturní objekt objektem racionálně vědeckým [Ricoeur 2002: 64]. Logická racionalita strukturalistické „narativní gramatiky“ nemůže podle Ricoeura zastoupit narativní (temporální) porozumění vlastní každému vyprávění v momentu jeho vytváření i jeho recepce; význam, který vyprávění nese, se proto nevztahuje k jeho jednotlivým částem nebo jejich logické konfiguraci, ale k celému vyprávění jako svébytnému kulturnímu objektu. Jak jsme uvedli výše, strukturalistický přístup sice počítá s posluchačovým/čtenářovým porozuměním vyprávění, ale snaží se rozkladem vyprávění ukázat, že toto porozumění je výsledkem specifické logické konfigurace funkčních prvků. Hermeneutický přístup naopak za svůj cíl považuje poznání onoho (strukturalismem uzávorkovaného) kulturně podmíněného narativního rozumění, které vychází z lidské životní zkušenosti transformované do vyprávění [Polkinghorne 1988: 94].

V sociologickém kontextu je hermeneutický přístup převažujícím způsobem analýzy vyprávění, i když nikoli vnitřně jednotným, a v jeho rámci lze rozlišit několik variant, podle toho, jaký typ obsahu či významu je předmětem analýzy. Značná část narativních výzkumů (někdy označovaná za „experience-centred approach“ [Squire 2008b]) se zaměřuje na osobní životní zkušenost obsaženou ve vyprávěních, protože považuje narativ za privilegované komunikační médium lidské subjektivity a osobní identity, ať už vědomé nebo nevědomé. Vyprávění je, jak již bylo několikrát uvedeno, důležitý způsob, jakým lidé dávají intersubjektivní smysl světu a svému místu v něm [Andrews et al. 2008: 43–4]. Příkladem tohoto přístupu může být metodologie biografického narativního interview, kterou rozpracoval F. Schütze, v níž jsou biografická vyprávění podrobena „hluboké a vyčerpávající analýze re-aktualizovaného proudu vrstvení prožitků a jim

odpovídajících souvislostí zkušeností“ [Schütze 2007: odst. 2, viz i Schütze 1999]. Kromě roviny uvědomovaných zkušeností lze pomocí autobiografického vyprávění proniknout i k nevědomým, dosud kognitivně nezpracovaným vzpomínkám [Schütze 2007: odst. 12; pro užití v psychologii viz též Hiles, Čermák 2008]. I když analýza „dlouhých“ autobiografických vyprávění je vzorovým příkladem hermeneutického přístupu zaměřeného na osobní zkušenost, více výzkumů této orientace využívá epizodické narativy k zjištění individuální zkušenosti spjaté s určitými životními situacemi, např. sociální exkluzi, nemoc, narušení identity apod. [pro přehled viz Squire 2008b: 41–63].

Jinou variantou hermeneutické analýzy, přímo navazující a rozvíjející předchozí, je konstruktivistický přístup k biograficky (v širokém významu slova) orientovaným narativům. Jak tvrdí Rosenwald/Ochberg, „osobní příběhy nejsou pouze způsob, jak povědět někomu (nebo sobě samému?) o svém životě; jsou prostředkem, s jehož pomocí mohou být identity vytvářeny“ [cit. podle Riessman 1993: 2]. Význam, který je v interpretaci vyprávění odhalován, není proto chápán jako narativem reprezentovaný pre-narativní (nebo dokonce pre-jazykový) význam žité zkušenosti vypravěče, ale jako význam vypravěčem konstruovaný pomocí vlastního vyprávění. Do této kategorie výzkumů můžeme zahrnout zejména studie zabývající se narativní konstrukcí osobních a v jistém smyslu i kolektivních identit. Dobrým příkladem může být studie [Hamar 2008], zkoumající autobiografická vyprávění příslušníků post-holocaustové druhé generace židovských komunit. Hamar ukazuje, že ani náboženství, ani etnicita, ale holocaust se – různými způsoby – ve vyprávěních stává ústředním referenčním rámcem pro konstrukci druhogenerační židovské identity, přestože sami vypravěči holocaust nezažili [Hamar 2008: 223]. Není tedy podstatné, jakou osobní zkušenost s holocaustem vypravěči mají, ale jaké místo mu přisuzují ve svých životních vyprávěních za účelem dosažení narativně vytvářené identity. Narativ tak nereprezentuje nějakou již předem existující identitu, ale vytváří *in situ* vypravěčovu aktuální, pokud možno „dobrou“ identitu.

Třetí hermeneutický způsob analýzy narativních dat přistupuje k vyprávění jako k médiu kulturního významu; skrze vyprávění lidé interpretují a komunikují kulturní významy, které jsou přisuzovány lidem, jejich jednání, událostem a sociálnímu dění. Pod tuto charakteristiku lze zařadit velice heterogenní oblast výzkumů, které se nezaměřují na subjektivitu autora vyprávění, ale na kulturní význam obsažený ve vyprávění. Podívejme se na výše citovaný úryvek z ústavy ČSSR *Náš pracující lid...* Hermeneutická otázka by mohla znít: Co znamenal výraz „pracující lid“ a jaký měl význam ve vyprávění uvozujícím ústavu? Odpověď na tuto otázku by mohla navázat na Fideliovu studii o komunistické propagandě, v níž odhaluje kontextovou specifičnost významu slova „lid“ v komunistických textech narativní i nenarativní povahy [Fidelius 1998: 19–46]. Na tomto příkladě lze rovněž ukázat možnost dvojího hermeneutického výkladu [Josselson 2004; viz též Ricoeur 1970]. Při analýze vyprávění můžeme odhalovat významy, které měl vypravěč na mysli, když vyprávěl svůj příběh; tj. příběh lidu, který se zbavil

útlaku a nastolil nový řád. Analýza se však může zaměřit na demystifikaci této (naivní) interpretace nabízené vyprávěčem a odhalit „skrytý“ význam příběhu, tj. diskurzivní zakotvení mocenských asymetrií socialistického režimu [Kabele, Hájek 2008: 120–125]. Při tom je však nutné mít na paměti, že při hermeneutickém výkladu nejde o sledování či zkoumání toho, na koho a jaký má narativ účinek, nýbrž o pochopení významu vyprávění ze samotného textu a jeho situačního a historického kontextu [Kronick 1997: 61].

Interakcionistický přístup

Jako interakcionistický jsme označili přístup odpovídající Mishlerově [1986: 74] pragmatice narativů. Jde o studium vyprávění jako specifické sociálně situované aktivity – vyprávění se odehrává vždy v určitém interakčním kontextu a podle tohoto kontextu mu lidé rozumějí a zacházejí s ním [Andrle 2001]. Vyprávění (jeho vznik, průběh a konec) je chápáno v rámci interakcionistického přístupu jako komunikační *událost*, která je spjata s určitými očekáváními vzhledem k vývoji tématu, uplatnění pravidel střídání mluvčích, formě a výsledku interakce i jejímu obsahu [Gumperz 1982; Auer 2012]. Je však třeba vzít v úvahu i to, že samo vyprávění není kontextem nějak mechanicky determinováno, ale že svůj kontext spoluutváří, je jeho součástí. Jak uvidíme v poslední části tohoto oddílu, tento aspekt vyprávění se může projevit i jako něco, co konstituuje významné rysy společnosti.

Vliv interakčního kontextu na podobu vyprávění můžeme ukázat na našem vlastním výzkumu, v němž se zabýváme biografickými vyprávěními pamětníků reálného socialismu. V Centru orální historie při Ústavu soudobých dějin AV ČR, v.v.i., v rámci dvou orálněhistorických projektů, byly provedeny biografické rozhovory s pamětníky socialismu [Vaněk, Urbášek 2005; Vaněk 2009]. Vyprávěči byli vybráni podle politického klíče: jednak zástupci bývalých politických elit (jak komunističtí funkcionáři, tak příslušníci disentu) a jednak tzv. obyčejní lidé bez významného politického angažmá. Instrukce pro vyprávění byly pro všechny podobné: vyprávět svůj životní příběh. Při analýze rozhovorů zaměřené na vnitřní strukturu vyprávění jsme zjistili, že vyprávění životního příběhu příslušníků bývalých politických elit jsou rozsáhlá a postupují víceméně chronologicky až po rok 1989, kde se některá z nich rozpadají do popisu současného stavu. Z hlediska konstrukce životního příběhu jsou to víceméně „vzorové“, dlouhé životní příběhy. Na druhé straně mezi životními příběhy tzv. obyčejných lidí je nemálo příběhů relativně krátkých, které stačí obsáhnout dosavadní život v několika větách: narodila jsem se tehdy a tam, tam a tam jsem chodila do školy, poté jsem pracovala v podniku X, vdala jsem se, pak se mi narodil syn a poté dcera, pak jsme se přestěhovali sem a tady jsem dodnes. Pozoruhodné je to, že na základě následných otázek se vyprávěči vraceli k jednotlivým částem svého životního příběhu, a tu se ukázalo, že mají o čem vyprávět, že jejich životy byly bohaté na události, i když z nějakého důvodu je při líčení svého životního příběhu neuvedli.

Pro zjištění důvodu, proč někteří vypravěči vypráví dlouhé životní příběhy a někteří příběhy krátké, je podle nás třeba zaměřit pozornost na interakci mezi výzkumníkem a vypravěčem; zejména na komunikaci, která proběhla ještě před samotným životopisným rozhovorem. Při domluvě o rozhovoru s představitelem bývalých politických elit bylo zřejmé téma, na jehož pozadí měli tyto lidé vyprávět svůj příběh. Tímto tématem byla historie reálně-socialistického období v Československu, zejména ve vztahu k fungování komunistického režimu, resp. opozice vůči němu. Vypravěči věděli, že hlavní obrysy jejich životního příběhu jsou budoucím posluchačům známy – u funkcionářů je to dosažení jejich nejvyšší pozice, kterou zastávali před rokem 1989 a kterou poté ztratili, zatímco u disidentů to byl „život na okraji“ a poté náhlý vzestup ze sklepů a maringotek do veřejného života, u některých dokonce do vrcholných politických pozic. Na druhé straně, v případech tzv. obyčejných lidí potenciální vypravěči při počáteční domluvě žádné základní téma pro svou biografii nedostali; na základě zmínek ve vyprávěních se dokonce lze domnívat, že byli od tematizování své biografie odrazováni, např. od toho, aby vyprávěli pouze svůj profesní život nebo sportovní či vědeckou kariéru. Rozdíl mezi vyprávěními je tedy dán do velké míry tím, že jedné skupině vypravěčů bylo poskytnuto pro vyprávění jejich životního příběhu téma, které mohli na pozadí příběhu náležitě rozvinout, zatímco druhé skupině žádné takové téma nabídnuto nebylo, a tak se jim jejich životní příběh velmi těžko rozvíjel – nevěděli, co je relevantní, co stojí za to vyprávět a co jsou nedůležité zbytečnosti. Dokladem toho jsou výroky typu: „co bych tak řekla podstatného, nakousnete mi“ nebo „co ještě chcete slyšet?“ nebo „a pak to bude poměrně jednoduché a nudné“, „takže nevím, co bych vám měla ještě tak říct“, které ve vyprávěních tzv. obyčejných lidí nalézáme.³ Uvedené příklady ukazují, že interakce, jež předchází vlastní biografický rozhovor a v níž je ve hře identita vypravěčů, se významným způsobem podílí na podobě (struktuře, rozsahu, tématu, zápletky) pozdějšího vyprávění.

Nyní se zaměříme na samotný průběh vyprávění, ve kterém spolu komunikují vypravěč a posluchač, tedy na vlastní proces vyprávění, a ukážeme si, jakým způsobem ho lze analyzovat z interakčního pohledu. Stojí za zmínku, že v literatuře je právě tento aspekt nejčastěji předmětem pozornosti [např. Sacks 1971, 1974; Jefferson 1978; Mishler 1986; Wengraf 2001; De Fina 2009; De Fina, Perrino 2011] a definici rozhovoru (narativně i nenarativně orientovaného) jako situované interakce obsahuje snad každá učebnice kvalitativní metodologie. Pro účely tohoto článku proto poukážeme ilustrativně jen na jeden rys, který je zejména, nikoli však výhradně, charakteristický pro biografická vyprávění, tj. na interakci vypravěče s tazatelem/posluchačem, která vede k udržení předem dohodnutého žánru rozhovoru, jehož cílem je vylíčení životního příběhu [pro přehled viz Chambon 1995]. Vypravěči někdy sami zjistí, že se od zvoleného žánru odchýlili a pozna-

³ Zde i dále citujeme z dat laskavě poskytnutých Centrem orální historie ÚSD AV ČR, v.v.i.

menávají: „Takže teď jsem se zakecal a nevím, nevím, co.“ nebo „No to jsem si odbočil, počkejte, teď chytit, chytit nit.“ Posлуhač/tazatel je v danou chvíli připraven pomoci a vrací vyprávěče zpátky k jeho životnímu příběhu, např. „Tys skončil u...“, resp. „Předtím jste hovořil, jak...“. Z uvedeného příkladu narativní kooperace by však nemělo být usuzováno, že interakce znamená kooperaci, která vždy směřuje ke společnému cíli. Jak ukazují diskurzní analýzy vedení policejních nebo soudních vyšetřovacích rozhovorů, může někdy jít o kooperaci antagonistickou: posluchač může vyprávění záměrně narušovat (zpochybňovat) nebo naopak vyprávěč může záměrně vzdorovat narativní formě výpovědi [Stygall 1994; Harris 2001; Cotterill 2003]. Tyto příklady ukazují, že podrobná znalost interakčního kontextu vyprávění jako probíhající události je pro sociologickou interpretaci nepostradatelná.

Interakční kontext vyprávění hraje konstitutivní roli nejen pro jedno konkrétní vyprávění v určité jedinečné situaci, ale může ji mít i pro určitý typ vyprávění, a tím získává na společenské relevanci. Plummer [1995] se zabývá „příběhy sexuálního utrpení a přežití“, například příběhy obětí znásilnění nebo příběhy „přiznání se k homosexualitě“ gayů a lesbiček. Jeho historicko-sociální analýza příběhů, ve kterých lidé vyprávějí o některých aspektech svého nejintimnějšího života, ukázala, jakým způsobem došlo k tomu, že se takovéto životní příběhy „staly vyprávěními“, jak došlo k tomu, že jejich vyprávěči „našli posluchače“ a „bylo jim porozuměno“, jakou roli hrály v dobovém společenském životě a jakou roli by mohly mít na konci 20. století [Plummer 1995]. Zabývá se tedy něčím, co by mohlo být nazváno (makro)sociologií příběhů. Uvedená vyprávění nestuduje primárně z pohledu jejich obsahu, ale analyzuje zejména politickou roli těchto příběhů a jejich potenciál pro vytváření nové formy intimního občanství – občanství, ve kterém se intimní vztahy stávají klíčovým faktorem [viz též Plummer 2003]. Plummerova studie byla publikována v roce 1995 a dnes víme, že toto intimní občanství ustavované skrze vyprávění příběhů sexuálního utrpení nezaniklo, ale dále se rozvíjí, např. v souvislosti se sexuálním zneužíváním dětí a mládeže v katolické církvi. Aby takové příběhy mohly být přijaty jako věrohodná svědectví a nikoliv nevěrohodné pomluvy či psychopatologické projevy, musely vzniknout příležitosti pro legitimní vyprávění o takových zkušenostech, např. v časopisech, které začaly publikovat osobní vyprávění o sexuálním životě čtenářů nebo v televizních seriálech obsahujících narativní epizody s kontroverzní intimní problematikou [Plummer 1995: 93–4].

Ricoeurův integrativní model vyprávění

Mishlerovo třídění podle narativní syntaxe, sémantiky a pragmatiky vhodně uspořádává celé spektrum výzkumů, jejichž předmětem je vyprávění: každý vyprávěč ve svém vyprávění *nějakým způsobem něco sděluje a v nějaké situaci*. Cílem tohoto článku však není zůstat u přehledové a klasifikační úrovně, nýbrž představit takový model sociologicky zaměřeného zkoumání vyprávění, který nejen

různé přístupy organizuje, ale současně je integruje do uceleného interpretačního rámce. Základnou pro představení takového modelu nám bude Ricoeurova teorie vztahu času a vyprávění, kterou rozvinul v monumentální trojdílné monografii *Čas a vyprávění* [Ricoeur 2000–2007].⁴ V tomto díle primárně řešil hermeneutický úkol – najít odpověď na otázku, jakým způsobem je zkušenostně vnímaný čas postihován vyprávěním, neboť časovost je jak konstitutivním aspektem vyprávění, tak podstatnou dimenzí lidské zkušenosti bytí [Ricoeur 2000: 17]. Řešení, které v knize předložil, tzv. hermeneutický oblouk sestávající z trojí mimetické figurace, je všeobecně přijímáno jako zásadní příspěvek k analýze vyprávění, ovšem jen zřídka je systematicky rozpracováno v sociálněvědní metodologii. Pokusíme se zde proto o sociologické „čtení“ Ricoeurovy analýzy vztahu času a vyprávění a zaměříme se na její metodologické využití pro studium vyprávění jako prostředku k výzkumu sociálního dění.⁵

Ricoeur charakterizuje vyprávění jako proces trojí *mimésis*. Koncept mimetismu přejímá od Aristotela (*Poetika*) a znamená pro něho tvůrčí nápodobu. Vyprávění podle Ricoeura v sobě zahrnuje trojí mimetické ztvárnění světa, přesněji: dění v tomto světě [Ricoeur 2000: 88n]. Jádrem vyprávění spočívá v dějové zápletce, která pořádá činy a události v příběhu a jejíž dynamika umožňuje podle Ricoeura osvětlit vztah mezi časem a vyprávěním. Příkladem velmi jednoduché zápletky může být například věta z ústavního prohlášení, citovaná výše: „Náš pracující lid se tak nejprve zbavil cizáckého panství a poté i kapitalistického vykořisťování a stal se hospodářem své země.“ Vyprávěč v ní tvůrčím způsobem spojuje události nejen do časové posloupnosti, ale zároveň je dává do významového vztahu tím, že poslední událost je zároveň určitým dovršením příběhu, k němuž vedla cesta přes jednotlivé epizody. Role zápletky v příběhu je proto klíčová a je ústředním momentem narativní *mimésis*, kterou Ricoeur nazývá *mimésis II*. Nicméně k tomu, aby mohla zápleтка vůbec artikulovat časový běh dění, je nutné, aby jí předcházelo vypravěčovo praktické porozumění tomuto dění: z nesrozumitelného dění nelze vytvořit smysluplnou zápletku. Proto k vyprávěnému příběhu patří rovněž vypravěčovo porozumění světu, které existovalo ještě předtím, než vyprávění jakožto verbální událost začalo. Ricoeur označuje tento pre-narativní aspekt vyprávění jako *mimésis I* – v něm se praktické porozumění dění formuje v narativní porozumění dění, které je prvním krokem ke konstrukci dějové zápletky. V našem ilustrativním příkladě musí vypravěč pro konstrukci zápletky vědět, že pracující lid je dějnotvorný aktér, nebo se jím alespoň za určitých okolností může stát, a že náleží určité zemi, jejímž se může stát hospodářem; bez toho-

⁴ Francouzský originál *Temps et récit* vyšel v letech 1983–1985 v nakladatelství Édition du Seuil. Český překlad pořídili Miroslav Petříček jr. a Věra Dvořáková.

⁵ Paralelně k otázce vztahu času a vyprávění řeší Ricoeur i problematiku křížení historie a fikce, neboli problém referenčnosti vyprávění a narativní pravdy. Vzhledem k omezenému rozsahu našeho textu, ale i k tomu, že sociologický výzkum se nezabývá primárně ani historiografickým, ani fiktivním typem vyprávění, nebudeme se zde tomuto problému věnovat.

to porozumění světu by jen obtížně vytvořil uvedenou zápletku. Třetím mimetickým aspektem vyprávění je jeho recepce posluchačem nebo čtenářem, který na základě svých vlastních znalostí tvůrčím způsobem vyprávění interpretuje jako svého druhu nové dění (*mimésis III*); tím se narativní oblouk uzavírá. Zůstaneme-li u našeho elementárního příkladu, tak si čtenář na základě vyprávění o osvobození pracujícího lidu vytvoří představu toho, co příběh (zápletku) o dění vypovídá, toho, co se odehrálo, a získá tím částečně nové vědění o tom, jak svět vypadá a jak se děje. Lze se domnívat, že právě to bylo úlohou narativně formulovaného ústavního prohlášení: nasměrovat čtenáře ústavy – občana ČSSR – k jejímu jednotnému čtení jako pravidel jednání v zemi, kde legitimně hospodaří pracující lid. Na druhou stranu je třeba upozornit, že *mimésis III* není momentem aktivity vypravěče, nýbrž čtenáře; ten při své mimetické činnosti nevychází jen z toho, co mu vyprávění předkládá, ale konfrontuje zápletku s vlastními životními zkušenostmi a věděním, kterým disponuje.

Trojí *mimésis* můžeme přehledně sumarizovat takto:

- *mimésis I* – vypravěčovo vnímání světa jako srozumitelného, symbolicky zprostředkovaného a temporalizovaného dění, tj. substrát vyprávění, který je vypravěčovou prefigurací;
- *mimésis II* – tvůrčí konstruování zápletky propojující jednotlivé události s příběhem jako celkem neboli transformace následujících událostí v epizody příběhu s určitým tématem; je vypravěčovým konfigurativním výkonem;
- *mimésis III* – „vektor schopnosti zápletky modelovat zkušenost“ [Ricoeur 2000: 120] neboli aktivní recepce vyprávění posluchačem/čtenářem, který v ní konfrontuje vlastní životní zkušenost se zkušeností světa vypravěče ztělesněnou v zápletku vyprávění; je posluchačovou/čtenářovou refigurací.

V Ricoeurově modelu trojí *mimésis* nejde o analytické rozlišení jednotlivých složek vyprávění, ale naopak o zahrnutí aspektů tradičně chápaných jako vůči vyprávění vnějších do celku vyprávění: všechny tři *mimésis* tvoří jeho momenty – prefigurační odkazuje ke světu před vyprávěním, konfigurační reprezentuje skrze zápletku temporalitu dění a konečně moment refigurační odkazuje ke světu za vyprávěním. Systematické zapojení světa „mimo“ vyprávění do narativní analýzy s sebou nese významné metodologické implikace, kterým se budeme věnovat níže; nicméně zde alespoň konstatujeme, že jeho nejsilnější stránkou, a to zejména v sociologickém kontextu, je ochrana před různými typy analytických redukcionismů ve vztahu k vyprávění. Model trojí *mimésis* totiž znemožňuje považovat vyprávění:

- jen za určitou reprezentaci paměti nebo zkušenosti jednotlivců či skupiny, za odraz jejich (inter)subjektivního prožívání dění, jak to činí zejména přístupy zaměřené na subjektivní zkušenost vypravěčů;
- nebo naopak jen za příběhy bez odkazu k subjektivní zkušenosti světa konkrétního vypravěče, za do sebe uzavřené autonomní významové struktury bez souvislostí s „pre-narativním světem“, jak to činí mnoho formálních analýz;

- nebo za uzavřené v okamžiku vyslovení či napsání; naopak je třeba uznat, že a) význam vypravěčem uložený v zápletce není nikdy zcela identický s významem, ke kterému dochází konkrétní posluchač/čtenář vyprávění; b) neexistuje univerzální posluchač/čtenář vyprávění, což znamená, že neexistuje žádné obecné porozumění vyprávění, nýbrž vždy jen porozumění biograficky, situačně, kulturně atd. kontextualizované.

Když srovnáme Ricoeurovy tři figurační momenty vyprávění s předchozí triádou přístupů k narativům (strukturalistický, hermeneutický a interakcionistický), která vychází ze sémiotického rozlišení narativní syntaxe, sémantiky a pragmatiky [srov. Mishler 1986], mohlo by se zdát, že je tu určitá korespondence – narativní sémantika odpovídá vypravěčově předporozumění dění (*mimésis I*), které lze studovat hermeneutickými přístupy; narativní syntax se vztahuje ke konstrukci zápletky (*mimésis II*), kterou se strukturalisté snažili popsat formulováním narativní gramatiky; a konečně narativní pragmatika má blízko k *mimésis III*, neboť se zaměřuje na situační kontext, ve kterém dochází k recepci vyprávění. Podobnost je však jen částečná. Ve vyprávění se můžeme setkat se sémantickými, syntaktickými i pragmatickými aspekty, které se různým způsobem váží ke všem třem mimetickým figuracím. Každou *mimésis* lze proto analyzovat ze sémantické, syntaktické i pragmatické perspektivy; např. u čtenářské *mimésis III* lze zjišťovat, jak jsou slova a symboly ve vyprávění čtenářem interpretovány, co čtenář či posluchač považuje v příběhu za nositele významu a co ignoruje jako bezvýznamné – to znamená, že ke studiu refigurace je možné přistupovat i hermeneutickým, tj. na sémantiku orientovaným přístupem. Nebo se můžeme zaměřit na analýzu pragmatiky (interakčního kontextu) vypravěčova předporozumění světu, které se stává substrátem pro konstrukci zápletky.⁶ Určité typy interakcí, ať už v doméně expertní nebo v každodenním životě, mohou pomáhat vypravěči nalézat ve své zkušenosti dosud neuvědomované struktury jednání, relevantní symboly nebo i kauzálně-časové souvislosti. Například základ narativně psychologických technik spočívá právě v takové práci s *mimésis I*, tj. v práci s pacientovým předporozuměním, a to tak, že terapeut pacientovi pomáhá, aby své (traumatizující) zkušenosti učinil srozumitelnými skrze pokusy je včlenit do vyprávění [White, Epston 1990]. Lze tedy shrnout, že i přes určitou podobnost nemají mimetická a sémiotická triáda stejný charakter: mimetický model nemá za cíl ukázat, že jednotlivé figurace jsou odlišné a že je možné zkoumat je odlišným způsobem – cílem modelu je propojit prefiguraci, konfiguraci a refiguraci do jednoho celku, který vyprávění vytváří.

⁶ Podle D. Carrá nemá Ricoeur v této věci jasno: na jedné straně člověk podle něj potřebuje vyprávění, aby uspořádal svou v podstatě chaotickou žitou zkušenost času, ale na druhé straně disponuje předporozuměním světu jako srozumitelným, symbolicky zprostředkovaným a temporalizovaným děním, které mu umožňuje vyvářet zápletky a dělat „syntézy nestejnorodého“ [Carr 2001: 10].

Metodologické implikace modelu trojí mimésis

Smyslem Ricoeurova úsilí bylo osvětlit vztah času a vyprávění a takto ukázat klíčový význam narativního uchopení dějin jako časově strukturovaných příběhů lidského jednání a trpění. Sociologické analýzy vyprávění však nepřístupují k schopnosti příběhu vázat lidský čas jako k problému zasluhujícímu vysvětlení, nýbrž tuto schopnost považují za samozřejmý předpoklad. Jaké využití může tedy mít tento na čas zaměřený model vyprávění v sociologickém výzkumu? Už jsme uvedli, že svou komplexností může chránit analytiku vyprávění před různými typy redukcionismu. Také ho lze využít při analýze sociálních jevů, které mají typicky časový či procesuální charakter (společenské proměny a zvraty, životní dráhy), nebo jevů, které na trvání a proměnu přímo odkazují (individuální a kolektivní identity) – takové sociální jevy jsou tedy dobře zachytitelné právě analýzou narativů.

Nyní se pokusíme ukázat na obecné možnosti a limity, které model trojí mimésis nabízí pro sociologické analýzy bez ohledu na to, k jakému tématu se analýza narativů vztahuje. Půjdeme přitom opačnou argumentační cestou, než kterou postupoval Ricoeur, který vyšel z výkladu vypravěčova předporozumění a přes konstrukci zápletky dospěl až k posluchačově interpretaci příběhu jako jeho završení. V empirickém výzkumu máme totiž bezprostřední zkušenostní přístup jen k vyprávění, nikoli k vypravěčově předporozumění nebo myšlenkovému procesu konstrukce zápletky. Proto je nutné v konkrétním empirickém výzkumu začít problematikou recepce vyprávění, tedy *mimésis III*, tj. jak aktuální čtenář/posluchač vyprávění interpretuje. V rámci této problematiky je rovněž třeba zodpovědět sociologicky relevantní otázku, kdo vykonává čtení/poslech, které chceme analyzovat? Teprve poté, co se vyjasní možnosti recepce vyprávění, lze klást otázky vztahující se k *mimésis II*: co tvoří zápletku vyprávěného příběhu a jaký má zápletku sociologicky relevantní vztah k vypravěči a ke čtenáři? Odkud pochází námět zápletky a jaké podmínky má vypravěč pro její ztvárnění; jaká je dynamika a pointa příběhu; jaké kompetence posluchače příběh předpokládá? Až v poslední řadě lze zjišťovat *mimésis I* vztahující se ke světu, na který vyprávění odkazuje, tedy *mimésis I*. Jak uvidíme z dalšího výkladu, toto zkoumání je nejsložitější, protože zahrnuje trojí interpretaci: od čtenáře k příběhu, od příběhu k vypravěči a od vypravěče ke světu, který „poskytl“ k vyprávění materiál.

Z výše načrtnuté logiky postupu empirického výzkumu vyprávění vyplývá, že relativně nejsnadnější je analýza refigurace, neboť ji lze zkoumat bezprostředně. Mohlo by se snad proto zdát překvapivé, že výzkumů zabývajících se recepcí vyprávění je v sociologii ve srovnání s množstvím výzkumů konstrukce narativů velmi málo. Většina studií refigurace pochází z nesociologické oblasti, z teorie literatury (tzv. teorie literární recepce [např. Iser 1978; Fish 1980; Dixon, Bortolussi 2001; Eco 2010]) nebo z kulturních studií (tzv. teorie aktivního publika [např. Hall 1973; Morley 1992]).⁷ Překvapivé to není, pokud si uvědomíme

⁷ Příkladem sociologicky orientované analýzy *mimésis III* je výzkum kolektivní paměti,

rozdíl mezi posluchačem a čtenářem vyprávění, který jsme zatím nechali stranou. *Mimésis III* se v Ricoeurově pojetí týká čtenáře, který má před sebou úplný a fixovaný text; jeho průběžná refigurační aktivita nemá žádný vliv na to, jak vypravěč příběh průběžně vypráví. Jedná se zde výhradně o čtenářskou kooperaci s narativním *textem* (literárním nebo audiovizuálním). Sociologický výzkum vyprávění přichází do styku s komplikovanější formou refigurace, a to se situací, kdy vypravěč vypráví svůj příběh posluchači v jeho fyzické přítomnosti. V tomto případě nejde o pouhou interakci čtenáře s textem, ale *posluchače s vypravěčem*. Posluchačova interpretace příběhu, pokud se projevuje ve způsobu, jakým interaguje s vypravěčem, může mít významný dopad na probíhající podobu vyprávění, a v tomto smyslu lze tvrdit, že posluchač vyprávění spoluvytváří. Například v autobiografických vyprávěních si vypravěč ověřuje posluchačovo porozumění předkládanému výkladu událostí v příběhu nebo dotazy zjišťuje, do jaké míry je posluchač do vyprávěných událostí zasvěcen. Analýza posluchačovy refigurační činnosti, resp. jejích verbálních i neverbálních projevů během vyprávění, tak může vysvětlit, proč a jak se příběhy o „tom samém“ prezentované různým posluchačům mohou znatelně lišit [viz např. Leith 2005; Mills 1940]. Neznamená to však, že příběh musí být vždy jiný, jiné může být jen jeho *vyprávění*. Např. Nekvapil [2000] při výzkumu jazykových biografii českých Němců zjistil relativní stabilitu opakovaně vyprávěných životních příběhů, i když jednotlivá vyprávění jednoho a téhož vypravěče, jež probíhala v různých časech, s různými tazateli a v různých jazycích (česky a německy), nebyla stejná. Jiným příkladem může být analýza vyprávění vtipů a historek s výraznou pointou, kde adekvátní posluchačská interpretace vyprávěného příběhu včetně adekvátního reagování je podmínkou toho, aby příběh mohl být úspěšně „odvyprávěn“ či „podán“ [Sacks 1974; Scollon, Scollon 1981; Hymes 1981].

I v sociologickém výzkumu však dochází nezdědka k situaci, kdy je mimetická refigurace omezena na jednostrannou kooperaci čtenáře s textem. Děje se to tehdy, když v roli čtenáře je sám analytik, například při analýze přepisů rozhovorů nebo psaných narativů (deníků, psaných příběhů). Obvykle bývá v sociologickém výzkumu tento čtenář-analytik z hlediska aktivity *mimésis III* zneviditelňován a jeho refigurace je považována za prosté odhalování konfigurační aktivity vypravěče. Tento přístup má původ v literární hermeneutice, která předpokládá modelového, tj. autorem zamýšleného čtenáře, na kterého autor své vyprávění směřuje a do jehož pozice se analytik staví. Modelový čtenář/analytik „čte“ vyprávění „správně“ (je schopen poskytnout správnou odpověď na otázku: O čem příběh je? Co tím chtěl autor říct?); všechny ostatní způsoby čtení jsou sice možné, avšak z hlediska výkladu zápletky jsou „nesprávné“, případně subverzní. Sociologická analýza by ale takto jednoduše k interpretaci psaných narativů přistupovat neměla a model trojí *mimésis* ji v tom podporuje. Zaznamenaná vyprávění v sociologickém kontextu mají vždy reálné čtenáře, ať už je jimi jednotlivec,

který sleduje kooperaci generačně odlišných čtenářů s orálněhistorickými biografickými texty [Hájek, Dlouhá 2011].

početné publikum nebo analytik sám. Proto by se analytik ve výzkumu narativů neměl stavět do pozice abstraktního čtenáře implikujícího jedinou správnou interpretaci, spočívající v odhalení vyprávěčovy intence, ale vždy vystupovat jako konkrétní čtenář s vlastním partikulárním čtením [srov. Mauthner, Doucet 1998; Czarniawska 2004: kap. 5].

Podobně jako v literární hermeneutice i v sociologicky orientované narativní analýze se nejvíce výzkumů soustřeďuje na analýzu vyprávěného příběhu. Z hlediska trojí mimésis je však nutné si uvědomit, že vyprávěčovu konfigurační aktivitu (transformaci jeho předporozumění do vyprávěného příběhu) lze zkoumat jen nepřímo prostřednictvím refigurační aktivity nějakého konkrétního posluchače/čtenáře. Současně je zřejmé, že příběh přestává hrát roli „jádra“ či „obsahu“ vyprávění a stává se médiem, jehož prostřednictvím spolu komunikují vyprávěč a posluchač. To nás vede k několika okruhům otázek: a) jakým způsobem je příběh spjat s osobou vyprávěče jako reflexivním sociálním aktérem?; b) jakým způsobem je vyprávění orientováno na posluchače a s jakými důsledky pro příběh?; c) jak vyprávěči konstruují zápletku příběhu, aby dávala v daném kontextu smysl? První otázka je relevantní proto, že příběh, který vyprávěč vypráví, je prakticky vždy spjat s jeho identitou nebo jeho rolí [Bruner 2001; Bamberg 2004]; může se jednat o vlastní životní či historický příběh, který určitou legitimní identitu (znovu)vytváří – může jít o jednotlivou osobu nebo „pracující lid“ –, nebo o cizí příběh, jehož vyprávění dává vyprávěči nárok na určitou roli či identitu (např. roli komika si osoba může nárokovat skrze úspěšné vyprávění vtipů, roli šamana může zastávat jen schopný vyprávěč mýtů). Příkladem zde může být studie tzv. narativního odporu (*narrative resistance*), který projevovaly ve svých biografických vyprávěních striptérky; konstrukce jejich životního příběhu nositelek stigmatizované identity byla reflexivně budována v kontrastu – podle jejich mínění – k silněji deviantním identitám, zejm. prostitutek [Ronai 1994]. Druhá otázka vtahuje příběh do interakce vyprávěče a posluchače/čtenáře – jde o to, že vyprávění je spoluutvářeno vyprávěčem a posluchačem tak, aby byl posluchač příběhem náležitě informován a aby se usnadnila jeho receptivní refigurace příběhu. V sociologickém výzkumu se tento moment často soustřeďuje na situace získávání respondenta-vyprávěče, kdy respondent zjišťuje, o jaké vyprávění výzkumníkovi jde. V tomto momentu vzniká v zásadě dohoda o budoucím vyprávění, a jak vyprávěč, tak posluchač jsou vázáni ji dodržovat. V této dohodě hraje klíčovou roli identita, kterou respondent jako vyprávěč získává [Gubrium et al. 1994: 157] – zda vypráví jako otec postiženého dítěte nebo jako úspěšná sportovkyně na konci své kariéry nebo jako abstinující alkoholik, válečný pamětník apod. Tato dohodnutá identita pak dává příběhu (zápletky) základní rámec; například ve zmiňovaném výzkumu jazykových biografii „českých Němců“ jedna respondentka na žádost o vyprávění svého životního příběhu odpověděla otázkou, zda má vyprávět jako Němka [Nekvapil 2001: 68, pozn. 6]. Třetí okruh otázek se týká vyprávěčových možností konstrukce zápletky tváří v tvář – doslovně nebo obrazně – posluchači. Kromě dodržení žánrových pravidel, která vymezují určitý typ

začátku, středu a konce vyprávění, musí mít vypravěč ke konstrukci zápletky, „nesouladného souladu“ [Ricoeur 2000: 106], i dostatečný důvod; bez něj příběh nestojí za to, aby byl vůbec vyprávěn. Například Labov a Waletzky se na účastníky výzkumu obraceli s otázkou: „Byl jste někdy v situaci, kdy byl váš život vážně ohrožen?“ [Labov, Waletzky 1967]. Takové zadání, pokud se respondent v uvedené situaci někdy nacházel a je ochoten o ní mluvit, umožňuje relativně snadno vytvořit příběh se zápletkou, který stojí za vyprávění. Na druhou stranu žádost: „Vyprávějte nám, jak jste prožil dnešní den.“ vybízí spíše k sumarizaci událostí než ke konstrukci zápletky. Na analogický rozdíl v možnostech vytvořit příběh jsme poukázali výše v příkladu autobiografických vyprávění příslušníků bývalých politických elit a tzv. obyčejných lidí. Mimetický přístup nás proto odrazuje od dekontextualizovaného srovnávání vyprávění či příběhů, jak to činí přístupy formalizující, a nabádá k zahrnutí kulturních a situačních možností konstrukce zápletky do analýzy.

I když výzkumů zaměřených na vypravěčovu subjektivní zkušenost je relativně velký počet, což by mohlo vyvolávat představu metodologické snadnosti, z ricoeurovského hlediska je analýza vypravěčské prefigurace nejsložitější, neboť se týká toho, co je z trojí mimésis výzkumníkovi nejvíce zprostředkované. Použijeme-li pro ilustraci již vícekrát citovaný úryvek z ústavního prohlášení líčící příběh pracujícího lidu, jen obtížně si lze představit způsob, jakým se dobrat k *mimésis I*. Jak rozuměl autor vyprávění sociálnímu dění, které se rozhodl zápletkou čtenářům zprostředkovat? Nejedná se o kodifikovanou re-konfiguraci nějakého předcházejícího příběhu? Není hermeneutický kruh trojí mimésis kruhem bludným? Ricoeur se tak nedomnívá a řešení vidí v narativní identitě jednotlivce nebo národa, která vzniká z nekonečného opravování předchozích vyprávění vyprávěním dosud posledním [Ricoeur 2007: 352]. Náš svět je světem příběhů, které nás zaujaly a které jsme si osvojili. Právě toto přesvědčivě dokládá ve svém vyprávění o tom, proč se Amerika jmenuje po Amerigovi Vespuccim, Tzvetan Todorov [1995: 87–118]. Podle Todorova ze zpráv Ameriga Vespuccioho není vůbec zřejmé, zda skutečně prozkoumal daný kontinent. Dokonce tyto zprávy mohl napsat i doma v Evropě. Vespuccioho listy z Ameriky však působily na tehdejší Evropany přesvědčivě, neboť odpovídaly dobovým představám o tom, co je možné (reálné) a co nikoli, a také byly mnohem lépe a poutavěji vystavěny než třeba zprávy Kryštofa Kolumba. Že Vespuccioho listy byly pokládány za dokumentární zprávy (ať už jimi skutečně byly, či nikoli) umožnilo také to (ač se o tom sám Todorov explicitně nezmiňuje), že čtenáři těchto listů neměli žádnou osobní zkušenost s tím, o čem je vyprávěno, co bylo v listech popisováno, tedy se světem tehdejších Indiánů. Nicméně tato analytická referenční skepse nepopírá Ricoeurovo tvrzení, že předpokladem pro vyprávění je porozumění světu v jeho aktéřské, symbolické a temporalizované podobě. Proto by se měla analýza *mimésis I* týkat zejména těchto aspektů vyprávěných příběhů a klást si otázky typu: jakého druhu jsou aktéři příběhu (jednotlivci, kolektivity, organizace, jaké vztahy vůči sobě mají, v čem spočívá jejich aktérství apod.), jak je symbolicky zprostředkované jejich

jednání (jak spolu aktéři komunikují, jaké kulturní hodnoty a normy ovlivňují jejich jednání) a jakou temporální dynamiku má ve vyprávění pojednávané dění (následnost a zlomy v dění, „bezčasí“ nebo naopak zhuštěnost událostí v kritických momentech). Pro sociologicky orientované výzkumy navrhuje doplnit moment *mimésis I* ještě o jeden aspekt předporozumění, a to o aspekt týkající se situace, ve které se vyprávění odehrává. Vypravěč vyprávěný příběh konstruuje nejen na základě svého porozumění minulému dění, k němuž odkazuje příběh, ale současně i toho, jaký příběh je v dané situaci možné vyprávět. Například když při soudním jednání svědek vypráví příběh týkající se projednávané kauzy, tak nestačí, aby rozuměl – jakkoliv částečně – tomu, co se odehrálo, ale musí současně rozumět i tomu, co se *aktuálně* odehrává. Tento pragmatický aspekt vypravěčovy prefigurace je ze sociologického hlediska mimořádně důležitý, i když podobně jako ostatní prvky *mimésis I* je nesnadno empiricky zkoumatelný, neboť je vypravěčem integrován do celkové konstrukce příběhu.

Závěr

V úvodu článku jsme odkazovali k narativně orientované výzkumné tradici, která ustavila vyprávění a jejich výzkum jako legitimní součást sociologického bádání. V důsledku sociálněvědního obratu k jazyku a řeči (a k vyprávění jako jedné z forem jazykové interakce) tato tradice zmohutněla, ale zároveň se rozrůznila do mnoha směrů, které prakticky spojuje jen široký pojem vyprávění. Naším cílem bylo ukázat, jak lze tyto různé přístupy utřídit podle perspektivy jejich pohledu, ale zejména jsme chtěli poskytnout různorodému narativnímu bádání integrující rámec. Zdůrazňujeme, že míníme opravdu rámec, nikoliv paradigma. Ricoeurův model trojí *mimésis* sám o sobě není ani vzorem, ani souborem pravidel pro empirický výzkum. Vede nás k tomu, abychom si lépe uvědomili, jaké klíčové činnosti a komponenty vyprávění zahrnuje; abychom si byli vědomi toho, že pole těchto činností je nejen samotná konstrukce příběhu vtělená do řeči, ale zároveň svět nacházející se zdánlivě mimo vyprávění; svět, kterému vypravěč prakticky rozumí a který mu poskytuje pro příběh materiál; abychom si byli vědomi toho, že vedle vypravěče jsou ve hře také další lidé, kteří vyprávěný příběh konfrontují s vlastním praktickým porozuměním světu. Ovšem z toho nevyplývá, že každý výzkum musí nutně studovat všechny tři figurační momenty vyprávění rovnoměrně. Zajímavé mohou být i dílčí otázky, které se soustřeďují na určitý aspekt konkrétního vyprávění – například: Jak je určitému vyprávění rozuměno? Jaké příběhy určití vypravěči vyprávějí? Jak je příběh spojen s identitou vypravěče? Představený model umožňuje v této analytické situaci metodicky a reflektovaně abstrahovat od těch skutečností, které sice s vyprávěním pevně souvisejí, ale které nechceme či nemůžeme v daném výzkumu zkoumat. Umožňuje zaměřit se na partikulární aspekt, aniž bychom ztratili z očí komplexní celek, jakým vyprávění nepochybně je.

MARTIN HÁJEK je odborným asistentem na katedře sociologie Fakulty sociálních věd UK. Zabývá se textovou analýzou a sociálními normami. V současnosti řeší projekt zkoumající biografická vyprávění pamětníků socialismu. Je spoluautorem knih *Jak vládli?* (Brno: Doplněk, 2008; spolu s J. Kabelem) a *Praktiky ne/spravedlnosti. Pojmy, slova, diskurzy* (Praha: Matfyzpress, 2006; spolu s kolektivem).

MARTIN HAVLÍK pracuje v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v.v.i., v oddělení stylistiky a lingvistiky textu a na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK. V současné době dokončuje doktorské studium na FF UK. Ve své výzkumné práci vychází zejména z poznatků konverzační analýzy, členské kategorizační analýzy a interakční lingvistiky; předmětem jeho odborného zájmu jsou i prozodické aspekty rozhovorů.

JIŘÍ NEKVAPIL pracuje na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity, kde vyučuje kurzy věnované různým aspektům vztahu jazyka a společnosti. V letech 2006–2010 byl vedoucím pražského týmu evropského projektu LINEE (projekt 6. rámcového programu), jehož předmětem byly identitní, edukační a ekonomické aspekty jazykové diverzity Evropy. Aktuálně se zabývá komunikací v nadnárodních podnicích, teorií jazykového managementu a individuální a kolektivní historií v biografických vyprávěních. V r. 2009–2011 založil v nakladatelství Peter Lang knižní řadu Prague Papers on Language, Society and Interaction a v Nakladatelství Lidové noviny Sociolingvistickou edici (s podtitulem Jazyk, společnost, interakce). Pro Sociologický časopis připravil monotematická čísla Sociolingvistika a sociologie jazyka (v r. 2002), Analýza promluv a textů, analýza diskurzu (v r. 2006) a Etnometodologické inspirace (v r. 2010).

Literatura

- Andrews, M., C. Squire, M. Tamboukou (eds.). 2008. *Doing Narrative Research*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi, Singapore: Sage.
- Andrle, V. 2001. „Narrativisms in Sociological Work with Life Stories: Critique and Advocacy.“ Příspěvek přednesený na konferenci *5th Conference of the European Sociological Association*. Helsinky, 29. 8. 2001.
- Aristotelés. 1993. *Poetika*. Praha: GRYP.
- Atkinson, P., S. Delamont. 2006. „Rescuing Narrative from Qualitative Research.“ *Narrative Inquiry* 16 (1): 164–172.
- Auer, P. 2012. *Jazyková interakce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Bamberg, M. 2004. „Talk, Small Stories, and Adolescent Identities.“ *Human Development* 47 (6): 366–369.
- Bogdan, R. 1974. *Being Different: The Autobiography of Jane Fry*. New York: John Wiley and Sons.
- Bruner, J. 2001. „Self-Making and World-Making.“ Pp. 25–37 in J. Brockmeier, D. Carbaugh (eds.). *Narrative and Identity*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Carr, D. 2001. „Narrative and the Real World: An Argument for Continuity.“ Pp. 7–25 in L. P. Hinchman, S. Hinchman (eds.). *Memory, Identity, Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*. New York: SUNY Press.
- Cortazzi, M. 1993. *Narrative Analysis*. London, New York: Routledge.

- Cotterill, J. 2003. *Language and Power in Court: A Linguistic Analysis of the O. J. Simpson Trial*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Czarniawska, B. 2004. *Narratives in Social Science Research*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage.
- De Fina, A. 2009. „Narratives in Interview – The Case of Accounts: For an Interactional Approach to Narrative Genres.“ *Narrative Inquiry* 19 (2): 233–258.
- De Fina, A., S. Perrino. 2011. „Special Issue: Narratives in Interviews, Interviews in Narrative Studies.“ *Language in Society* 40 (2).
- Denzin, N. K. 1989. *Interpretive Biography*. Newbury Park, CA, London, New Delhi: Sage.
- Dixon, P., M. Bortolussi. 2001. „Text Is Not Communication: A Challenge to a Common Assumption.“ *Discourse Processes* 31 (1): 1–25.
- Eco, U. 2010. *Lector in fabula. Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia.
- Elliott, J. 2005. *Using Narrative in Social Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage.
- Ewick, P., S. S. Silbey. 1995. „Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative.“ *Law & Society Review* 29 (2): 197–226.
- Fideliuss, P. 1998. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.
- Fischer-Rosenthal, W., G. Rosenthal. 2001. „Analýza narativně-biografických rozhovorů.“ *Biograf* 24: 9–20.
- Fish, S. 1980. *Is There a Text in This Class?: The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Franzosi, R. 1997. „Mobilization and Counter-Mobilization Processes: From the ‚Red Years‘ (1919–20) to the ‚Black Years‘ (1921–22) in Italy. A New Methodological Approach to the Study of Narrative Data.“ *Theory and Society* 26 (2–3): 275–304.
- Franzosi, R. 2004. *From Words to Numbers: Narrative, Data, and Social Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franzosi, R. 2010. *Quantitative Narrative Analysis*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington, DC: Sage.
- Greimas, A. J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gubrium, J. F., J. A. Holstein, D. Buckholdt. 1994. *Constructing the Life Course*. Dix Hills, NY: General Hall.
- Gumperz, J. J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hájek, M., M. Dlouhá. 2011. „Interpretační kooperace v biografických textech – sémiotický přístup k analýze kolektivní paměti.“ *Biograf* 54: 31–54.
- Hall, S. 1973. „Encoding and Decoding in the Television Discourse.“ *Stencilled Paper* 7. Birmingham: Centre for Contemporary Cultural Studies.
- Hamar, E. 2008. *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hänninen, V. 2004. „A Model of Narrative Circulation.“ *Narrative Inquiry* 14 (1): 69–85.
- Harris, S. 2001. „Fragmented Narratives and Multiple Tellers: Witness and Defendant Accounts in Trials.“ *Discourse Studies* 3 (1): 53–74.
- Hiles, D. R., I. Čermák. 2008. „Narrative Psychology.“ Pp. 147–164 in C. Willig, W. Stainton-Rogers (eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Hymes, D. 1981. *„In Vain I Tried to Tell You“: Essays in Native American Ethnopoetics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hyvärinen, M. 2006. „Towards a Conceptual History of Narrative.“ Pp. 20–41 in M. Hyvärinen, A. Korhonen, J. Mykkänen (eds.). *The Travelling Concept of Narrative*. Helsinki: The Helsinki Collegium for Advanced Studies.
- Chatman, S. 2008. *Příběh a diskurz*. Brno: Host.

- Chambon, A. S. 1995. „Life History as Dialogical Activity: ‚If You Ask Me the Right Questions, I Could Tell You.‘“ *Current Sociology* 43 (2): 125–135.
- Iser, W. 1978. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Jefferson, G. 1978. „Sequential Aspects of Storytelling in Conversation.“ Pp. 219–248 in J. Schenkein (ed.). *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York, San Francisco, London: Academic Press.
- Josselson, R. 2004. „The Hermeneutics of Faith and the Hermeneutics of Suspicion.“ *Narrative Inquiry* 14 (1): 1–28.
- Kabele, J. 1998. *Přerody. Principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum.
- Kabele, J., M. Hájek. 2008. *Jak vládli. Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Brno: Doplněk.
- Kronick, J. C. 1997. „Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat.“ *Sociologický časopis* 33 (1): 57–67.
- Labov, W. 1972. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W., J. Waletzky. 1967. „Narrative Analysis.“ Pp. 12–44 in J. Helm (ed.). *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Lamnek, S. 1979. *Theorien abweichenden Verhaltens*. München: Wilhelm Fink.
- Lamnek, S. (1988) 1995. *Qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Leith, D. 2005. „Hearing Voices: Evasion and Self-Disclosure in a Man’s Narratives of Alcohol Addiction.“ Pp. 129–148 in J. Thornborrow, J. Coates (eds.). *The Sociolinguistics of Narrative*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Lepenies, W. 1985. *Die Drei Kulturen: Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. München, Wien: Carl Hanser Verlag.
- Lieblich, A., R. Tuval-Mashiach, T. Zilber. 1998. *Narrative Research: Reading, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage.
- Lewis, O. 1961. *The Children of Sánchez. Autobiography of a Mexican Family*. New York, Random House.
- Lewis, O. 1966. *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Random House.
- Mauthner, N. S., A. Doucet. 1998. „Reflections on a Voice Centered Relational Method of Data Analysis: Analysing Maternal and Domestic Voices.“ Pp. 119–146 in J. Ribbens, R. Edwards (eds.). *Feminist Dilemmas in Qualitative Research: Public Knowledge and Private Lives*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage.
- Mead, G. H. 1934. *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: Chicago University Press.
- Mills, C. W. 1940. „Situating Actions and Vocabularies of Motive.“ *American Sociological Review* 5 (6): 904–914.
- Mishler, E. 1986. *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Morley, D. 1992. *Television, Audiences and Cultural Studies*. London: Routledge.
- Nekvapil, J. 2000. „Z biografických vyprávění Němců žijících v Čechách: jazykové biografie v rodině pana a paní S.“ *Slovo a slovesnost* 61 (1): 30–46.
- Nekvapil, J. 2001. „Jazykové biografie a analýza jazykových situací: k osudům německé komunity v České republice.“ *Časopis pro moderní filologii* 83 (2): 65–80.
- Plummer, K. 1983. *Documents of Life*. London: Allen and Unwin.
- Plummer, K. 1995. *Telling Sexual Stories: Power, Change, and Social Worlds*. London: Routledge.
- Plummer, K. 2003. *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. Seattle, WA: University of Washington Press.

- Polkinghorne, D. 1988. *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Prince, G. 2009. „Ještě k narativitě.“ *Aluze* 12 (2): 40–45.
- Propp, V. J. 1999. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H&H.
- Ricoeur, P. 1970. *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ricoeur, P. 2000. *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*. Praha: OIKOYMENH.
- Ricoeur, P. 2002. *Čas a vyprávění II. Konfigurace ve fiktivním vyprávění*. Praha: OIKOYMENH.
- Ricoeur, P. 2007. *Čas a vyprávění III. Vyprávěný čas*. Praha: OIKOYMENH.
- Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London: Routledge.
- Riessman, C. K. 1993. *Narrative Analysis*. Newbury Park, CA, London, New Delhi: Sage.
- Ronai, C. R. 1994. „Narrative Resistance to Deviance: Identity Management Among Strip-tease Dancers.“ Pp. 195–213 in J. A. Holstein, G. Miller (eds.). *Perspectives on Social Problems*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Sacks, H. 1971. „Das Erzählen von Geschichten innerhalb von Unterhaltungen.“ Pp. 307–314 in R. Kjolseth, F. Sack (eds.). *Zur Soziologie der Sprache. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 15*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Sacks, H. 1974. „An Analysis of the Course of a Joke's Telling in Conversation.“ Pp. 337–353 in R. Bauman, J. Sherzer (eds.). *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E. A. 1997. „Narrative Analysis' Thirty Years Later.“ *Journal of Narrative and Life History* 7 (1–4): 97–106.
- Schütze, F. 1999. „Narativní interview ve studiích interakčního pole.“ *Biograf* 20: 33–51.
- Schütze, F. 2007. „Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyse Autobiographical Narrative Interviews – Part I.“ Pp. 153–242 in Fritz Schütze (ed.). *Biographical Counselling in Rehabilitative Vocational Training* [online]. Magdeburg: University of Magdeburg [cit. 28. 5. 2012]. Dostupné z: <<http://www.uni-magdeburg.de/zsm/projekt/biographical/1/B2.1.pdf>>.
- Schwartz, H., J. Jacobs. 1979. *Qualitative Sociology. A Method to the Madness*. New York: The Free Press.
- Scollon, R., S. Scollon. 1981. *Narrative, Literacy and Face in Interethnic Communication*. Norwood, NJ: Ablex.
- Shaw, C. 1930. *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press.
- Squire, C. 2008a. „Approaches to Narrative Research.“ *NCRM Review Papers* [online] 9 [cit. 28. 5. 2012]. London: National Centre for Research Methods. Dostupné z: <<http://eprints.ncrm.ac.uk/419/1/MethodsReviewPaperNCRM-009.pdf>>.
- Squire, C. 2008b. „Experience-Centred and Culturally-Oriented Approaches to Narrative.“ Pp. 41–63 in M. Andrews, C. Squire, M. Tamboukou (eds.). *Doing Narrative Research*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi, Singapore: Sage.
- Spector-Mersel, G. 2010. „Narrative Research: Time for a Paradigm.“ *Narrative Inquiry* 20 (1): 204–224.
- Stygall, G. 1994. *Trial Language: Differential Discourse Processing and Discursive Formation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Thomas, W. I. 1923. *The Unadjusted Girl with Cases and Standpoint for Behavior Analysis*. Boston: Little Brown and Company.
- Thomas, W. I., F. Znaniecki. 1919. *The Polish Peasant in Europe and America*. Vol. III. *Life-Record of an Immigrant*. Boston: The Gorham Press.
- Todorov, T. 1995. *Morals of History*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Todorov, T. 2000. *Poetika prózy*. Praha: Triáda.

- Vaněk, M. (ed.). 2009. *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny: Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia.
- Vaněk, M., P. Urbášek (eds.). 2005. *Vítězové? Porážení? Politické elity a disent v období tzv. normalizace: Životopisná interview*. Praha: Prostor.
- Wengraf, T. 2001. *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage.
- White, M., D. Epston. 1990. *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Widdershoven, G. A. M. 1993. „The Story of Life: Hermeneutic Perspectives on the Relationship between Narrative and Life History.“ Pp. 1–21 in R. Josselson, A. Lieblich (eds.). *The Narrative Study of Lives*. Vol. 1. Newbury Park, CA, London, New Delhi: Sage.